

ЗА НЯКОИ НАРУШЕНИЯ НА ПРАВОГОВОРНАТА НОРМА В ПУБЛИЧНОТО ГОВОРЕНЕ

проф. д-н Галя Михайлова Христова
Бургаски свободен университет

ABOUT SOME BREACHES OF THE PRONUNCIATION NORM IN PUBLIC SPEAKING

Prof. Dr. Galya Mihaylova Hristozova
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Правоговорната норма е важен компонент на лингвистичната и комуникативната компетентност на всеки човек. Нарушенията на тази норма в публичното говорене имат негативно влияние върху речевото развитие на слушателите ги. В центъра на вниманието са често допускани грешки на политици, журналисти, анализатори. В статията се разглеждат най-типичните нарушения: неправилната употреба на глаголни окончания, неспазването на правилото за съгласуване на формите за учтивост, бройната форма на съществителните имена от мъжки род, ятов преглас (променливо я), неспазване на мястото на ударението.

Ключови думи: *съгласуване на форми в изрази за учтивост, бройна форма на съществителните имена, ятов преглас, ударение, глаголни окончания, местоимения*

ABSTRACT: The pronunciation norm is an important component of the linguistic and communicative competence of each person. The breaches of this norm in public speaking have a negative impact on the speech development of the listeners. The author's focus is on common mistakes of politicians, journalists and analysts. The present article discusses the most typical breaches: improper use of verb endings, failure to coordinate the forms of civility, numeral plural form of masculine nouns, variable [ja], placing stress on the wrong syllable.

Key words: *coordination of forms in expressions of politeness, numeral plural form of nouns, variable [ja], stress, verb endings, pronouns*

Правоговорната норма, както и правописната, са сравнително константни и консервативни и не се променят често. Техните компоненти, правила и специфични характеристики са предмет на училищното образование. От първи до дванайсети клас всеки българин изучава всички важни правописни и правоговорни правила, както и специфичните взаимодействия и взаимоотношения между правописа и правописа. Студентите в различни хуманитарни специалности усъвършенстват езиковата си култура и в университетското си образование. Какво и

как учат обаче, след като да се спазва правоговорната норма е по-скоро изключение, отколкото правило?

В центъра на анализа са нарушения на политици, журналисти, анализатори и въобще хора, които често са в публичното полезрение на зрителите, които изразяват професионално мнение по специфични за тях въпроси, които се гледат и слушат от много хора. Определено една част от тях са авторитети в професионален план, което значи, че техният език и стил на говорене несъзнателно оказва влияние на слушащите ги. Примерите са от различни телевизионни изяви за един сравнително кратък период от време. Една част от нарушенията са на правила, които са валидни и за писмената реч, но в устните речеви изяви те са забележими и уловими, а в писмените – дори да се допускат, се коригират от редактори, коректори, дори от автоматизираните правописни коректори, които услужливо подчертават грешно написаната дума.

Част от тези проблеми са интерпретирани в редица монографии и статии на автора (*Обучението по правопис в началните класове – методически проекции* (две издания – 1998 г. и 2000 г.). Макрос 2001, П.; *Ятов презлас (променливо я)*. – В: сп. „Български език и литература”. 2001, № 2-3; *Обучението по правопис в началните класове* – В: сп. „Начално образование”, 2002, № 1 и др.; *Бройната форма на съществителните имена от мъжки род – норми, правила, нарушения* – В: сп. „Български език и литература”, 2012, № 4. Предложени са и различни иновативни методически идеи за тяхното изучаване, преодоляване и недопускане.

Кои са най-често наблюдаваните нарушения?

На първо място най-вече се среща неправилната употреба на глаголното окончание „**м**” за първо лице, множествено число, сегашно време на глаголите от I и II спрежение.

Правилото е: Глаголите в I лице, множествено число от I и от II спрежение имат окончание – **м**, а глаголите от III спрежение – **ме**.

I спрежение – четем

II спрежение – мислим

III спрежение – скачаме, стреляме

Грешка се допуска при глаголите от I и от II спрежение – вместо правилното окончание – **м**, се изговаря и пише неправилното окончание – **ме** (четеме, мислиме).

Тъй като преобладаващата част от политиците, телевизиите, журналистите е концентрирана в столицата, в която неспазването на тази норма е традиция, то да се чуе правилното изговаряне на глаголното окончание е по-скоро изключение.

*Хубаво е да **избереме** (правилната форма е **изберем**) нов лидер на партията.* – (btv, „Шоуто на Слави”, 16.05.2012 г., 23.01 часа, Мартин Димитров – политик).

*Сега **говорим** (правилната форма е **говорим**) за президента Плевнелиев.* – (БНТ, 22.01.2012 г. Боряна Димитрова – социолог)

*Искам да се научим да **говорим** (правилната форма е **говорим**) правилно, бе!* – (btv, „Шоуто на Слави”, 17.01.2012 г., 23.25 часа, водещият Станислав Трифонов).

За по-малко от една минута водещата Виктория Ангелова на предаването „Добро утро, България” в tv7 допусна три грешки – (tv7, 18.05.2012 г., 6.57 часа).

Да **видиме** (правилната форма е **видим**) *още ...*

Да **видиме** (правилната форма е **видим**) *за какво става дума.*

Да **видиме** (правилната форма е **видим**) *късмета на деня.*

Възможно е в едно изречение да има глаголи от различни спрежения – един от глаголите да е в III, а другият в I или във II спрежение:

Имаме (III спрежение) *основание да кажем* (I спрежение) ...

На второ място, неспазването на правилото за съгласуване на формите за учтивост.

В учтивата реч, когато разговаряме с другия участник в комуникационния процес на „Вие”, съществуват няколко варианта за съгласуване на подлога и сказуемото, когато сказуемото съдържа причастие или име¹. Има един-единствен случай, в който няма съгласуване по род.

- Ако в изречението има **минало свършено деятелно причастие** (завършва на –л), се използва формата за **множествено число**, независимо дали участникът в комуникацията, към когото се обръщаме, е мъж или жена.

Извинете, госпожо Славова, Вие чели ли сте тези писма?

Извинете, господин Колев, Вие чели ли сте тези писма?

Миналите деятелни причастия в такива случаи се съгласуват с местоимението.

Във всички останали случаи съгласуването е и по род. Миналите страдателни причастия и прилагателните имена в изразите за учтивост се съгласуват с подлога.

- Ако в изречението има **минало страдателно причастие** (завършва на „н” или „т”):

Госпожо Златева, Вие разочарована ли сте от резултата?

Господин Попов, Вие разочарован ли сте от резултата?

Стреснат ли сте от гръмотевицата, господин Златев?

Стресната ли сте от гръмотевицата, госпожо Пенева?

- Ако в изречението има **прилагателно име**:

Много сте мил, господин Попов!

Много сте мила, госпожо Попова!

¹ Подлогът и сказуемото се съгласуват по лице и число, ако сказуемото е глагол, т.е. не съдържа причастие или име.

Аз гледам филм. Мъжът гледа филм. Ние гледаме филм. Вие гледате филм. Госпожо Колева, Вие гледате (гледахте, ще гледате) ли новите филми?

Кои са най-често допусканите грешки:

Грешки се допускат в първия вариант и често вместо форма за множествено число се употребява форма за единствено число според рода. Неправилно е да се каже:

*Госпожо Сивова, Вие подписала (правилната форма е **подписвали**) ли сте документите?*

*Вие, госпожо Гочева, учила (правилната форма е **учили**) ли сте в Италия?*

*Господин Стоев, Вие писал (правилната форма е **писали**) ли сте до тези колеги?*

*Вие, господин Сотиров, виждал (правилната форма е **виждали**) ли сте този речник?*

В публичното говорене това е много често срещано нарушение.

*С една много интересна напитка сте се запознал (правилната форма е **запознали**) – (нова TV, 19.01.2012 г., 9.20 часа, водещият Евгений Генчев).*

*Бихте ли сменила (правилната форма е **сменили**) партията? – (нова TV, 18.05.2012 г., 7.55 часа, отново същият водещ Евгений Генчев).*

*Твърди се, че сте му дал (правилната форма е **дали**) един милион лева. – (TV7, 22.05.2012 г., 8.12 часа, „Добро утро, България”, водещият Николай Барев).*

*И вие сте бил (правилната форма е **били**) в клиниката „Св.Наум”. – (БНТ, 17.01.2012 г., 8.45 часа, „Денят започва”, водещата Евгения Марчева).*

*Вие сте решили (правилната форма е **решили**) да говорите. – (btv, предаването „Нека говорят”, 15.01.2012 г., 18.07 часа, Диана Найденова – журналист).*

На трето място, бройната форма и най-вече разликите в използването ѝ при лица и при не-лица.

Бройната форма се употребява само след **числително бройно име** (*две, три, сто, хиляда* и т.н.) или след местоименията за количество *колко, няколко, толкова*. Окончанията за бройната форма са – **a** (молив – пет молива; петел – шест петела); **-я** (указател – два указателя; славей – колко славея, кон – три коня).

Има няколко **важни характеристики**, свързани с тази норма, които трябва да се знаят и да се спазват:

1. **Бройната форма** за множествено число на съществителни имена от мъжки род **се отнася само за не-лица**.

два бойлера, няколко гардероба, колко лева, толкова лебеда, пет пътя

2. Бройната форма се употребява и ако съществителното име за не-лице е пояснено от прилагателно име или от причастие.

два съседни блока, три приети правилника, пет-шест висящи клона, колко бездомни песа, няколко угаснали огъня, четири нахапани плода

3. Ако съществителното име **се отнася за лице**, не се използва бройна форма, а **обикновено множествено число**.

петима студенти, двама зъболекари, 146 кандидат-гимназисти, колко драматурзи, няколко пианисти, толкова миньори

4. Когато съществителното име се отнася за лице, се употребява **мъжколичната форма на числителните бройни имена**, завършващи на – **ма** или – **има**; или, казано по друг начин – Мъжколичната форма на числителните бройни имена, завършващи на –*ма* или –*има*, изисква употреба на обикновена форма за множествено число, а не бройна форма на съществителното име.

двама фризьори, трима бизнесмени, петима гримьори, шестима босове

Нарушения във връзка с употребата (или неупотребата) на бройна форма при съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен, се срещат най-вече в следните направления:

1. Най-честото нарушение е свързано с употреба на бройна форма при съществителни имена за лица след числителни бройни имена вместо формата за множествено число.

Автобус, превозващ 31 пътника (правилната форма е **пътници**). – (btv, Новини, 22.12.2011 г., 19.10 часа, Гена Трайкова – журналист).

2. Сравнително често се среща и употребата на форма за множествено число на съществителното име след числително бройно име вместо бройна форма.

Кметовете на петте големи столични райони (правилната форма е **района**) ... – (нова TV, „Здравей, България”, 12.06.2012 г., 8.05 часа, Йорданка Фандъкова – кмет на гр. София).

Продължават да правят билборди (правилната форма е **билбордове**). – (btv, предаването „Преди обяд”, 16.05.2012 г., 10.28 часа, Мариана Аршева – моден продуцент).

Алпинистът Джордан е покорил седемте върхове (правилната форма е **върха**) *на седемте континента*. – (btv, Новини, 06.01.2012 г., 19.42 часа).

Интересно, че във втория пример в едно и също изречение едната бройна форма е употребена правилно, а при другата е допусната грешка.

3. Грешки се допускат и когато между числителното име (или някоя от думите *колко, толкова, няколко*) и съществителното име от мъжки род има други думи: *няколко големи общински центрове* (правилната форма е **центъра**), *пет от най-трудните уроци* (правилната форма е **урока**), *колко от трудните тестове* (правилната форма е **теста**).

Ще бъдат закупени два нови модерни ускорители (правилната форма е **ускорителя**). – (btv, Новини, 28.02.2012 г., 17.09 часа, Кристина Баксанова – журналист).

4. Допускат се грешки при употребата на мъжколична бройна форма на числителните имена за лица – вместо нея се употребява обикновеното числително име. Интересен е фактът, че съществителното име за лице се употребява правилно – в множествено число.

Три (правилната форма е **трима**) *министри на* (БНТ 1, 31.01.2012 г., 8.04 часа, Новини, водещата Наталия Николова).

В диалогична форма прави впечатление, когато единият участник допуска грешка, а другият – не. Това означава, че съответната компетентност е формирана, изграден е правоговорен навик и в процеса на комуникация участниците не си влияят взаимно.

НДСВ има двама нови кмета – съобщи Христина Христова – председател на НДСВ по **БНТ 1**. *Но двама нови кметове ...* – отговори водещата Жени Марчева.

Когато допуснатата грешка е в писмената реч (вестник, списание или електронен сайт) или в устната (радио, телевизия), тя се допуска еднократно и може да остане по-незабележима и дори незабелязана. Но когато е в многократно излъчвана реклама, тя може да окаже влияние върху устната реч на слушателите.

Осем от всеки десет кардиолога (правилната форма е **кардиолози**) в *България препоръчват аспирин „...“*. Излъчва се по няколко телевизии по няколко пъти на ден.

Правилото, което трябва да се знае и спазва, е следното: Съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен, имат бройна форма след числителните имена и след думите *колко, няколко, толкова*, ако са не-лица. Получават окончание – **а** или – **я**. Ако са лица – окончанията са за **множествено число**.

На четвърто място, ятов преглас (променливо **я**) – нарушенията са преди всичко в западните говори, т.е. в Западна България.

Като книжовна норма съществуват следните правила:

1. Пише се и се изговаря **я** в думи от народен произход, когато:
 - 1.1. Думата е едносрична – *хляб, бял, грях, цяр, цял*;
 - 1.2. **я** е под ударение и следващата сричка е твърда /съдържа една от задните гласни – а, ъ, о, у/ – *бягам, вятър, вяло*,
 - 1.3. **я** е под ударение и е в края на думата – *голям, живя, презрял, въртян*.
 - 1.4. **я** е под ударение и е пред твърда нешушкава съгласна – *бягам, мятан*.
2. Пише се и се изговаря **е**, когато:
 - 2.1. ударението пада на друга сричка (в този случай е без значение каква е следващата сричка – твърда или мека) – *бял – белотà; грях – грехòвен; вятър – ветровè; смях – смехът*;
 - 2.2. **е** е под ударение и следващата сричка съдържа:
 - 2.2.1. предните гласни **е, и** – *смятам – смётки; бяс – бёсен; голям – голèми; бял – бèли; превъртял – превъртèли; хляб – хлèбен*;
 - 2.2.2. меките съгласни, чиято мекост се бележи с **я, ю, ъ**: *дрямка – дрèмя; вях – вèя; крякам – крèсльо*;
 - 2.2.3. шушкатавите съгласни **ж, ш, ч**, буквата **щ**, съгласния **й**, които образуват исторически меки срички: *сняг – снèжен; грях – грèшка; някой – нèщо; пряк – прèчка; лях – лèйка*.

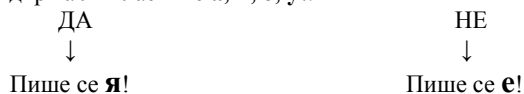
За спазване на нормата тази информация може да се усвои с помощта на алгоритъм².

АЛГОРИТЪМ ЗА ПИСАНЕ НА Я/Е

I етап: ПАДА ЛИ УДАРЕНИЕТО ВЪРХУ СРИЧКАТА, СЪДЪРЖАЩА Я/Е?

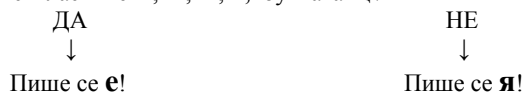
II етап: ТВЪРДА ЛИ Е СЛЕДВАЩАТА СРИЧКА?
/т.е. съдържа ли гласните **а, ъ, о, у?**/

Вторият етап може да съдържа и противоположен въпрос:
МЕКА ЛИ Е СЛЕДВАЩАТА СРИЧКА?

/т.е. съдържа ли:

- предните гласни **е, и;**
- меки съгласни, чиято мекост се бележи с **я, ю, ъ;**
- съгласните **ж, ш, ч, й,** буквата **щ /**

Има и много изключения, но нарушенията в устната реч са преди всичко на тези основни правила. В какви направления са те?

1. Вместо „я” се произнася „е” – *млеко* (вместо **мляко**), *хлеб* (вместо **хляб**), *нема* (вместо **няма**), *требва* (вместо **трябва**).

2. Вместо „е” се произнася „я” – *бяли* (вместо **бели**), *рядки* (вместо **редки**), *вярността* (вместо **верността**).

На пето място, произнасяне на думи с неточно поставено ударение – *буро* (вместо **бюрó**), *училища́* (вместо **учи́лища**), *ро̀дина* (вместо **родíна**), *болни́чен* (вместо **бòлничен**).

Особено впечатляващо е, когато нарушенията се правят от работещи в съответната сфера. Няма нищо по-недопустимо от това директори, учители (дори по български език) да произнасят думата *учи́лища* с неправилно ударение на

² Алгоритъмът е система от правила, които определят последователност от операции, прилагането на които води до решение на дадена задача.

последната сричка – *училища*. Или научни работници да произнасят с неправилно ударение думата *наука*, а себе си да наричат *научни* работници. Всяка дума има две значения – лексикално (какво означава, семантика) и граматическо (част на речта, форми, правописни и правоговорни особености, ударение). Нарушаването и неспазването на която и да е част от тези значения означава тя е не овладяна цялостно и пълно.

Анализираните нарушения са най-често срещаните и забелязвани в речта на авторитетни хора с оглед на тяхното присъствие в публичното пространство и все пак и на образователен ценз, позиции. По-скоро притеснителното е тяхното negliжиране и опит да изместят регламентираната норма. И ако към политиките с оглед на тяхната разнородност по отношение на образование, професия, конкретна ситуация частично можем да бъдем по-снизходителни, то към водещите журналисти, които гледаме и слушаме всеки ден с часове, трябва да сме по-критични. За съжаление в биографиите ни по европейски стандарт има преценка на нивото на владеене на чужд език, но не и на родния български език. Как ли ще се оцени всеки?!

Литература:

1. Lyutzhkanova, Z. Ezikova kultura. Suvremenna knizhovna pravopisna I puntuazionna norma. 2008.
2. Pashov, P. Prakticheska bulgarska gramatika. 1989.
3. Stoyanov, St. Gramatika na bulgarskiya knizhoven ezik. Fonetika I morfologiya, Sofiya, 1980.